

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ЗАХИСТУ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ ТА ШЛЯХИ ЇХ ПОДОЛАННЯ

Кравчук С.Й.,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри права Хмельницького національного університету

ORCID – <https://orcid.org/0000-0002-2224-8803>

e-mail: St_kravchuk@ukr.net

Кравчук С. Й. Проблемні аспекти захисту конституційних прав людини в Україні та шляхи їх подолання.

В статті розкриваються проблемні аспекти стану захисту прав людини та громадянина в Україні, адже такі права є основою існування держави як суб'єкта міжнародного права. На сьогодні дотримання прав і свобод людини і громадянина -головний критерій цивілізованого суспільства, його здібностей вирішувати найскладніші економічні, політичні та соціальні проблеми. Не випадково міжнародне співтовариство прагне ставитися до прав людини глобально, на справедливій і рівній основі. При цьому враховується національна і регіональна специфіка держав, їх різні історичні, культурні та релігійні особливості.

Стаття має за мету комплексне вирішення організації правової системи захисту прав людини, що повинно відповідати нормам міжнародного та національного права. Для цього дається правова характеристика та визначаються елементи сукупності гарантій для конституційного захисту прав з урахуванням національного досвіду, судової практики, досвіду інших держав, а також міжнародних стандартів в галузі охорони прав людини та громадянина, узагальнення і розвинення уявлень про зазначену проблему в аспекті трансформаційних змін сучасного соціального простору.

Сучасне українське суспільство переживає етап глибокого усвідомлення прав і свобод людини, який можна розглядати як початок духовного відродження України. Сама ідеологія прав стає більш загально визнаною та затребуваною у державному і суспільному житті. Під кутом зору даної ідеології відбувається переоцінка поглядів на радянське і пострадянське минуле та формується проєкція на ближнє й віддалене майбутнє України.

Втілення на практиці охорони та захисту прав і свобод людини та громадянина – тривалий і поступовий процес перетворень всього суспільства. Однак, цей процес має певні часові межі визначені Угодою про асоціацію між Україною і Європейським Союзом. Для реалізації цієї Угоди необхідні не тільки відповідні заходи щодо поліпшення якості законодавства в цій сфері, вдосконалення діяльності виконавчої та судової влади, органів місцевого самоврядування, а також підвищенню активності громадян у контексті реалізації права захищати свої права та свободи всіма способами, не забороненими законами.

Поставлена в статті мета досягалась вирішенням завдань дослідження конституційних особливостей організації такого захисту та її впровадження в практику.

Ключові слова: система захисту прав людини, конституційні права, охорона прав людини, міжнародні правові норми.

Kravchuk S.Y. Problematik aspects of protection of constitutional human rights in Ukraine and ways to overcome them.

The article reveals the problematic aspects of the state of protection of human and civil rights in Ukraine, as such rights are the basis for the existence of the state as a subject of international law. Today, respect for human and civil rights and freedoms -the main criterion of civilized society, its ability to solve the most complex economic, political and social problems. It is no coincidence that the international community seeks to

treat human rights globally, on an equitable and equal basis. This takes into account the national and regional specifics of states, their various historical, cultural and religious features.

The article aims at a comprehensive solution to the organization of the legal system of human rights protection, which must comply with international and national law. This provides a legal description and identifies elements of a set of guarantees for constitutional protection of rights, taking into account national experience, case law, experience of other states, as well as international standards in the field of human and civil rights, generalization and development of ideas on this issue social space.

Modern Ukrainian society is going through a stage of deep awareness of human rights and freedoms, which can be seen as the beginning of the spiritual revival of Ukraine. The very ideology of rights is becoming more widely recognized and in demand in state and public life. From the point of view of this ideology, there is a reassessment of views on the Soviet and post-Soviet past and a projection on the near and distant future of Ukraine.

Implementation in practice of protection and defense of human and civil rights and freedoms is a long and gradual process of transformation of the whole society. However, this process has certain time limits set by the Association Agreement between Ukraine and the European Union. The implementation of this Agreement requires not only appropriate measures to improve the quality of legislation in this area, improve the executive and judiciary, local governments, and increase the activity of citizens in the context of exercising the right to protect their rights and freedoms in all ways not prohibited by law.

The goal set in the article was achieved by solving the problems of studying the constitutional features of the organization of such protection and its implementation in practice.

Key words: human rights protection system, constitutional rights, protection of human rights, international legal norms.

Постановка проблеми. На сьогодні в Україні досить актуальною є проблема ефективного використання потенціалу Конституції для державотворчого процесу, втілення її приписів у реальне життя, визначення її чинників, які негативно впливають на реалізацію конституційних норм. Конституційні норми втілюються в Основному Законі здебільшого у вигляді норм-засад і є нормами узагальненого порядку. Вони деталізуються в поточному галузевому законодавстві, саме це дає можливість створити ефективний механізм реалізації функцій держави, захисту відповідних прав людини і громадянина [3, с. 12].

Стан опрацювання цієї проблематики. Питання кваліфікації та систематизації конституційних прав і свобод людини та громадянина стали традиційними для юридичної науки та практики. Теоретичні та практичні аспекти зазначеної проблематики досліджували в наукових працях А.Я. Азаров, З.С. Гладун, Л.І. Глухарева, В.Ф. Годованець, Л.А. Касинюк, А.М. Колодій, В.В. Кравченко та інші вчені. Разом з тим, ними не в повній мірі визначали шляхи подолання проблем захисту конституційних прав громадян України. Тому **метою статті** є аналіз існуючих у вітчизняній юридичній науці та конституційній практиці різноманітних підходів щодо захисту прав громадян, визначення проблемних аспектів і шляхів їх подолання.

Виклад основного матеріалу. Права і свободи людини, громадянина мають бути не тільки обумовлені соціальними потребами і юридично закріплені, визнаватися і охоронятися державою в особі її органів та посадових осіб, а головне – відповідати можливостям їх реалізації. Звідси, ефективне забезпечення принципу пріоритету прав і свобод людини прямо залежить від економічних, політичних, соціокультурних чинників, від домінуючої в суспільстві правової культури (і субкультур), яка впливає на здатність особи розуміти її правові можливості, усвідомити свої свободи не лише як загальні цінності, а й як індивідуальні ціннісні орієнтації, навчитися вмілому їх використанню [4, с. 24].

Однак в Україні права людини виступали та продовжують виступати свого роду заручниками складних процесів державотворення, об'єктом системних політичних спекуляцій з боку практично усіх політичних сил, що значною мірою у суспільній свідомості нівелювало й саму цінність прав людини.

Такий знеособлений підхід формує соціальну відчуженість особи й громадянина, унеможливорює вироблення реальної дієвої державної політики, і тим паче її реалізацію, створює несприятливі умови для розвитку потенціалу особистості й соціуму загалом. Адже в такому разі людина виступає засобом, а не ціллю діяльності держави [7, с. 16].

В Україні немає практично жодного права, яке б не порушувалося. З року в рік зростає кількість порушень прав людини та вчинених злочинів. На жаль, громадяни України не звикли до можливо-

сті судового захисту своїх прав і свобод та не використовують цей засіб в повній мірі [1, с. 48].. Це обумовлено тим, що: по-перше, строк розгляду справ законодавчо чітко не встановлений, тому громадяни роками не можуть захистити свої права, а це породжує недовіру, неповагу громадян до суддів та судової системи загалом; по-друге, через неспроможність більшості громадян сплатити державне мито та скористатися послугами адвоката; по-третє, існує велика кількість колізій в українському законодавстві, нестабільність, часто змінюване законодавство. Судова система все ще має прояви корумпованості [8, с. 29].

Можна виділити також проблеми в сфері реалізації прав людини і громадянина: низький рівень правової культури і правової свідомості переважної більшості членів нашого суспільства; незадовільний рівень зовнішнього виховного впливу на кожну людину з боку суспільства та самовиховання за наявності у багатьох людей реального відчуття власної честі та гідності; низький рівень дотримання правопорядку (законності) у житті суспільства і держави та беззастережної відповідальності кожної особи без винятку перед собою й оточенням за процес і результати своєї діяльності; нерівноправність гілок і органів державної влади та недосконалість функціонування місцевого самоврядування територіальних громад у реальному житті; низький рівень професіоналізму у сфері політичного та державного менеджменту, його виняткова залежність від особистих і групових (кланових) інтересів; відсутність чіткої структурованості громадянського суспільства і громадянського контролю за діяльністю всіх органів державної влади; високий рівень корупції на всіх рівнях і шаблях державного і суспільного життя та відсутність політичної волі у його зменшенні; відсутність прямої обопільної залежності між людиною і громадянином та державою і суспільством без відповідальності посадових осіб та самих громадян [8, с. 29].

До проблем реалізації прав людини також відносять: бездіяльність органів державного управління, в тому числі правоохоронних органів; роз'єднаність різних соціально-культурних груп у суспільстві; відсутність ефективної взаємодії державних органів та правозахисників; відсутність належної експертизи законотворення і нормотворення щодо дотримання прав і свобод людини та громадянина; бідність українців, яка робить їх зручним об'єктом для маніпулювання з боку власників капіталів [8, с. 29].

Традиційно болючим є питання забезпечення політичних прав. Важливою умовою реалізації громадянами своїх прав і свобод є наявність ефективного законодавства в цій сфері. В Україні прийняті і діють багато законодавчих актів, які по суті визначають механізм реалізації політичних прав і свобод. Проте на сьогодні залишається фактом відсутність законодавства у сфері реалізації права на проведення мирних зібрань, правові позиції, висловлені Конституційним Судом України при розгляді справи щодо завчасного сповіщення про мирні зібрання, орієнтують законодавця на врегулювання правовідносин у повному обсязі. Зокрема, Суд зазначив: «Право громадян збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, закріплене в статті 39 Конституції України, є однією з конституційних гарантій права громадянина на свободу свого світогляду і віросповідання, думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, на використання і поширення інформації усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір, права на вільний розвиток своєї особистості тощо...»[6, с. 31].

Актуальним досі залишається питання щодо механізму реалізації та захисту соціальних прав і свобод людини. Україна, як і раніше, досить далека від умов, за яких кожен може реалізувати свої соціальні права в повному обсязі. Європейські стандарти в галузі соціального забезпечення права залишаються недоступними для України до сьогодні. Показник «гарантованого рівня прожиткового мінімуму», що використовується в Україні, суперечить українському законодавству та незаконно обмежує рівень соціальних виплат. Використання цих «сурогатних» показників відображає нездатність держави гарантувати базові соціальні стандарти і забезпечити підвищення рівня життя для населення. Система соціального забезпечення є неефективною в Україні через відсутність повного бюджетного фінансування. Саме тому основні соціальні стандарти не відповідають європейським, більшість з конституційних соціальних стандартів залишаються лише деклараціями [6, с. 31].

Підсумовуючи, можемо зазначити, що українська влада постійно намагається експериментувати з питаннями соціального забезпечення. І це цілком природно для країни з нестійкою економікою та незначними фінансовими ресурсами. Вочевидь, що після 30 років незалежності вкрай складно не тільки перебудувати економіко-правову складову систему соціального захисту (що слід було робити на початку незалежного поступу), а й змінити стереотипне мислення щодо названого питання з боку громадян.

Моніторинг стану дотримання культурних прав свідчить, що багато проблем у цій сфері залишаються невирішеними. Так, в освітній галузі досі не подолано негативних тенденцій минулих років, зокрема нівелюється виховна роль освіти, залишається незадовільною ситуація з підготовки робітничих кадрів, неналежно забезпечується та контролюється якість наданих освітніх послуг (свідченням є порівняно низькі показники ЗНО), вища освіта залишається недоступною для багатьох громадян із соціально незахищених категорій населення. Як наслідок, не всі громадяни нашої держави нині мають можливість повноцінно реалізувати конституційне право на освіту та свій освітній потенціал.

Так, згідно зі ст. 53 Конституції України громадяни мають право безоплатно здобути й вищу освіту в державних і комунальних навчальних закладах на конституційній основі [5]. Проте реальну можливість здобути таку освіту конкретному громадянину дуже важко через матеріальну малозабезпеченість.

Необхідно зазначити, що забезпечення конституційних прав і свобод людини і громадянина в повному обсязі є доволі непростим процесом. Зокрема, існує істотна невідповідність між сучасними правовими регуляторами, юридичними засобами та справжнім станом реалізації культурних прав і свобод людини в Україні.

Ситуація з дотриманням прав людини невпинно погіршується в регіонах України, які не контролюються українською владою. В Криму, у Донецькій та Луганській областях грубі порушення прав людини, такі, як викрадення та тортури, вже не лише стосуються активістів, журналістів та політиків, а застосовуються озброєними людьми щодо населення краю в цілому. Як зазначено у доповіді Верховного комісара ООН, що у результаті бойових дій в Донецькій і Луганській областях більше п'яти мільйонів жителів районів, що безпосередньо постраждали від конфлікту, не можуть реалізувати свої права на освіту, охорону здоров'я, житло і можливості заробляти на життя. Під час збройного конфлікту багаторазово відбувалося незаконне затримання та кримінальне переслідування українських військових, які потрапили в полон до сепаратистів.

Порушення прав людини, які викликала анексія Криму, здійснена всупереч резолюції Генасамблеї ООН 68/262, нараховують цілий список: від питань реєстрації недержавних організацій, свободи слова, свободи зібрань, свободи релігійних організацій до переслідувань священників Української православної церкви Київського патріархату, мусульманських громад та організацій, перешкоджання в роботі Меджлісу кримськотатарського народу [2].

Сучасне українське суспільство переживає етап глибокого усвідомлення прав і свобод людини, який можна розглядати як початок духовного відродження України. Сама ідеологія прав стає більш загально визнаною та затребуваною у державному і суспільному житті. Під кутом зору даної ідеології відбувається переоцінка поглядів на радянське і пострадянське минуле та формується проєкція на ближнє й віддалене майбутнє України.

Підводячи підсумки про шляхи вдосконалення механізму безпосередньої реалізації прав і свобод потрібно зазначити, що існує необхідність вдосконалення процесуально-процедурної регламентації прав, реалізованих безпосередньо. Зокрема, необхідно прийняти закон, що регламентує порядок реалізації таких конституційних прав громадян, як право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації. Для забезпечення дотримання в державі прав і свобод людини та громадянина необхідно, щоб кожний громадянин високо усвідомлював важливість дотримання прав і свобод людини. Важливо, щоб проєкти нормативно-правових актів, які вносяться до парламенту, а також зміни, які пропонуються внести до чинного законодавства, у жодному разі не звужували змісту та обсягу існуючих прав і свобод.

Для реалізації Угоди про асоціацію між Україною і Європейським Союзом щодо охорони та захисту прав і свобод людини та громадянина необхідні не тільки відповідні заходи щодо поліпшення якості законодавства в цій сфері, вдосконалення діяльності виконавчої та судової влади, органів місцевого самоврядування, але й підвищенню активності громадян у контексті реалізації права захищати свої права та свободи всіма способами, не забороненими законами.

Реалізація на практиці охорони та захисту прав і свобод людини та громадянина – тривалий і поступовий процес перетворень всього суспільства. Однак, цей процес має певні часові межі визначені Угодою про асоціацію між Україною і Європейським Союзом. Якщо зобов'язання в економічній, управлінській і інших сферах країна успішно виконає, без забезпечення належного захисту прав і свобод людини та громадянина Україна не стане членом Європейського Союзу.

Водночас, поступовість цього процесу не применшує потребу створення комплексного організаційно-правового механізму забезпечення конституційних прав і свобод людини та громадянина, що

поєднує в собі економічні, політичні, юридичні, адміністративні і інші засоби та дозволяє виключити або мінімізувати випадки порушення прав і свобод людини та громадянина, або застосувати процедури відновлення, якщо вони порушені. У цьому суть розуміння конституційного обов'язку держави визнавати, дотримуватися і захищати права і свободи людини та громадянина.

Реформування організаційно-правового механізму носить складний характер, але ґрунтується на досвіді країн-членів Європейського Союзу. Комплексний підхід до реформування організаційно-правового механізму є найбільш обґрунтованим і ефективним в умовах періоду адаптації національного законодавства та реформування державного управління. Разом з тим, важливими залишаються дотримання головного напрямку – асоціація Україна-ЄС та визначення пріоритетів у системі розв'язуваних проблем. Тільки в таких умовах проявляються фактори стійкості та динамічного саморозвитку соціальної системи.

Права людини – це системи закріплених на міжнародному рівні цінностей, а також норм й механізмів, що: належать людині з тієї тільки причини, що вона – людина; направлені на захист гідності людини у відносинах із державою.

Концепція прав людини включає в себе три аспекти: кожна влада має свої обмежувальні рамки; у кожної людини є своя автономна сфера, в яку ніяка сила не може втрутитись; кожна людина може зробити серйозну заяву проти держави з метою захисту своїх прав.

Основні ознаки прав людини характеризує те, що вони:

- виникають і розвиваються на основі природи людини з урахуванням умов життя суспільства, що постійно змінюються;
- складаються об'єктивно і не залежать від державного визнання;
- належать індивіду від народження;
- мають невідчужуваний й невід'ємний характер;
- безпосередньо діючі;
- визнаються найвищою соціальною цінністю;
- виступають необхідною частиною права, певною формою вираження його головного змісту;
- являють собою принципи і норми взаємин між індивідумом і державою, що забезпечують індивіду можливість діяти на свій розсуд і отримувати певні блага;
- визнання, дотримання і захист прав людини є обов'язком держави.

Висновки. Отже, права людини, які закріплені у діючих міжнародно-правових договорах, є результатом довготривалого історичного розвитку суспільно-політичної думки, поступового формування стандартів, що стали нормою життя сучасного демократичного суспільства.

Слід також зазначити, що окрім універсальних механізмів захисту прав людини активно розвиваються регіональні механізми. Зокрема, захистом прав людини активно займаються Рада Європи та Європейський суд з прав людини, Міжамериканська комісія з прав людини тощо. Тому слід наголосити, що поряд з національними та універсальними нормами, що регулюють захист прав людини існує великий пласт регіональних норм, що закріплені у міжнародних договорах. Також активно діють регіональні міжнародні суди, що здійснюють контроль за забезпеченням державами захисту прав людини.

Забезпечення конституційних прав і свобод людини і громадянина в повному обсязі є доволі непростим процесом. Зокрема, існує істотна невідповідність між сучасними правовими регуляторами, юридичними засобами та справжнім станом реалізації культурних прав і свобод людини в Україні.

Для реалізації Угоди про асоціацію між Україною і Європейським Союзом щодо охорони та захисту прав і свобод людини та громадянина необхідні не тільки відповідні заходи щодо поліпшення якості законодавства в цій сфері, вдосконалення діяльності виконавчої та судової влади, органів місцевого самоврядування, але й підвищенню активності громадян у контексті реалізації права захищати свої права та свободи всіма способами, не забороненими законами.

Список використаних джерел:

1. Джуська А.В., Палюх А.Я. Конституційне право на життя в Україні: сучасний підхід. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2019. № 4 (113). С 48-56.
2. Капсаун І. Констатація агресора. *День*. 18 жовтня 2021 р. URL: <https://m.day.kyiv.ua/uk/article/podrobyci/konstataciya-agresora> (дата звернення: 21.05.2022 р.).

3. Кожан В.В. Особисті права та свободи людини: загально теоретичне дослідження: автореф. дис...канд юрид. наук: 12.00. 01. Львів. 2016. 23 с.
4. Козюбра М.І. Права людини і верховенство права. *Право України*. 2010. № 2. С. 24–35.
5. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР . № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
6. Пильгун Н.В., Роцук М.В. Реалізація принципу верховенства права як необхідна умова побудови правової держави. *Юридичний вісник: Повітряне і космічне право*. 2012. № 4. С. 30–35.
7. Погорілко В.Ф. , Головченко В.В., Сірий М.І. Права та свободи людини і громадянина в Україні. К.: Ін Юре, 2009. 52 с.
8. Сущенко В.М. Проблеми реалізації та захисту прав і свобод людини та громадянина в Україні. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки. Том 129*. 2012. № 2. С. 28–31.